

Το υπουργείο μας

Προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών στη σχολική μονάδα

Χρήστος Τριπόδης

Αναστάσιος Χριστάκης

Κυριακή Μαύρου

Νικόλαος Τριπόδης

Προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών στη σχολική μονάδα

Συγγραφείς:

Χρήστος Τριπόδης, στατιστικός - αναλυτής

Αναστάσιος Χριστάκης, στατιστικός - αναλυτής

Κυριακή Μαύρου, Προϊσταμένη Γραφείου φυσικής αγωγής

Νικόλαος Τριπόδης, Σχολικός Σύμβουλος φυσικής αγωγής

Επιμέλεια κειμένου: Πολυτίμη Χαμοσφακίδη, φιλόλογος

Περιεχόμενα

▪ Εισαγωγή.....	3
▪ Μεθοδολογία της έρευνας	4
▪ Το Ερωτηματολόγιο	5
▪ Τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών.....	6
▪ Οι μορφές προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών	9
▪ Η πρόληψη και διαχείριση προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών	19
▪ Ο ρόλος των ειδικών στην αντιμετώπιση προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών	27
▪ Βιβλιογραφία	29

Εισαγωγή

Στην παρούσα έρευνα γίνεται μία προσπάθεια να καταγραφούν τα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών στις σχολικές μονάδες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Β΄ Διεύθυνσης Αθήνας. Τα προβλήματα αυτά περιλαμβάνουν τις συναισθηματικές και μαθησιακές δυσκολίες, τα προβλήματα συμπεριφοράς και κοινωνικοποίησης, τις περιπτώσεις υποεπίδοσης. Στόχος της μελέτης είναι να γίνει απολογισμός της ικανότητας διαχείρισης των προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών από τους εκπαιδευτικούς, ώστε να εκτιμηθεί η περαιτέρω επιμόρφωσή τους.

Μεθοδολογία της έρευνας

Όλοι μας γνωρίζουμε ότι η έρευνα είναι ελεύθερη, η δε ανάπτυξη και προαγωγή της αποτελούν υποχρέωση του κράτους (άρθρο 16 του Συντάγματος) και το τρίγωνο της γνώσης (εκπαίδευση – έρευνα - καινοτομία) είναι καθοριστικής σημασίας για μια δυναμική οικονομία.

Στο πλαίσιο της ερευνητικής εργασίας, που πραγματοποιήθηκε το 2009, μοιράστηκε ερωτηματολόγιο σε όλα τα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, της Β΄ Διεύθυνσης Αθήνας. Τα ερωτηματολόγια κλήθηκαν να απαντήσουν ο διευθυντής και ο υποδιευθυντής του κάθε σχολείου και παρατηρήθηκε το εξής λυπηρό φαινόμενο. Ενώ στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ανταποκρίθηκαν 114 υποκείμενα, από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση έλαβαν μέρος στην έρευνα μόλις 9 υποκείμενα. Για το λόγο αυτό, για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση δεν μπορούμε να προβούμε σε περαιτέρω καταγραφή και ερμηνεία.

Η στατιστική ανάλυση πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο SPSS 15 και χρησιμοποιήθηκε περιγραφική (πίνακες συχνοτήτων, πίνακες συνάφειας, πίνακες περιγραφικών μέτρων, ραβδογράμματα, διαγράμματα πλαισίου-απολήξεων και ιστογράμματα) αλλά και επαγωγική στατιστική ανάλυση (χρησιμοποιήθηκαν χ^2 τεστ για τον έλεγχο ανεξαρτησίας, kolmogorov-smirnov για τον έλεγχο κανονικότητας και ο συντελεστής συσχέτισης του spearman) για την διεξαγωγή συμπερασμάτων. Σημειώνουμε ότι σε ορισμένους πίνακες διπλής εισόδου δεν πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος χ^2 , επειδή δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του.

Το Ερωτηματολόγιο

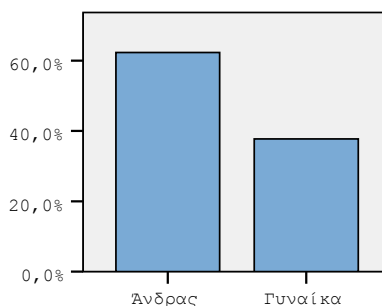
Το ερωτηματολόγιο αποτελεί βασικό εργαλείο της έρευνας. Γι' αυτό ο προσεκτικός σχεδιασμός του είναι απαραίτητος, καθώς διασφαλίζει σε σημαντικό βαθμό την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων. Δόθηκε προτεραιότητα στη σύνταξη ενός απλού και κατανοητού ερωτηματολογίου, με συγκεκριμένες ερωτήσεις, ώστε να ελαχιστοποιείται η πιθανότητα δημιουργίας σύγχυσης. Έτσι, το ερωτηματολόγιο χωρίζεται σε 2 μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά στις μορφές προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών, και το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει την πρόληψη και διαχείριση προβλημάτων συμπεριφοράς από τους εκπαιδευτικούς.

Τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών

Από τα 114 άτομα του δείγματος το 62,3% ήταν άνδρες και το 37,7% γυναίκες (πίνακας και γράφημα 1).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Άνδρας	71	62,3
Γυναίκα	43	37,7
Σύνολο	114	100,0

Πίνακας 1 Πίνακας συχνότητων φύλου

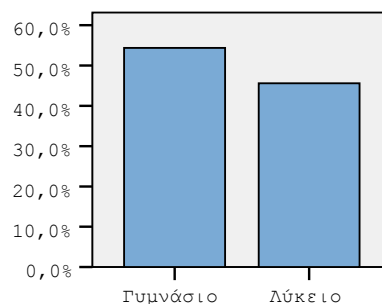

Γράφημα 1 Ραβδόγραμμα φύλου

Το 54,4% προέρχεται από τα γυμνάσια και το 45,6% από τα λύκεια (πίνακας και γράφημα 2).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Γυμνάσιο	62	54,4
Λύκειο	52	45,6
Σύνολο	114	100,0

Πίνακας 2 Πίνακας συχνότητων σχολείου

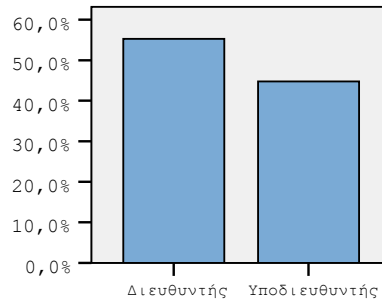

Γράφημα 2 Ραβδόγραμμα σχολείου

Οι διευθυντές με 55,3% υπερέχουν ελαφρώς αριθμητικά των υποδιευθυντών με 44,7% (πίνακας και γράφημα 3).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Διευθυντής	63	55,3
Υποδιευθυντής	51	44,7
Σύνολο	114	100,0

Πίνακας 3 Πίνακας συχνοτήτων ιδιότητας

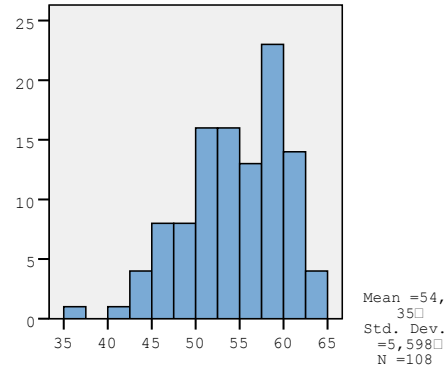

Γράφημα 3 Ραβδόγραμμα ιδιότητας

Αναφορικά με την ηλικία των συμμετεχόντων (πίνακας 4), η μέση τιμή είναι 54,35 και η επικρατούσα 58 έτη. Στο γράφημα 4 παρατηρούμε ότι υπάρχει σχετικά μεγάλη συγκέντρωση των δεδομένων μεταξύ των τιμών 45 και 60. Επαγωγικά εφαρμόζοντας το μη παραμετρικό τεστ Kolmogorov-Smirnov αποδεικνύεται ότι τα δεδομένα συγκλίνουν στην κανονική κατανομή ($p\text{-value}=0,13>0,05$) σε 95% διάστημα εμπιστοσύνης.

N	108
Μέσος	54,35
Διάμεσος	54,50
Επικρατούσα τιμή	58
Διασπορά	31,333
Εύρος	29
Ελάχιστο	36
Μέγιστο	65

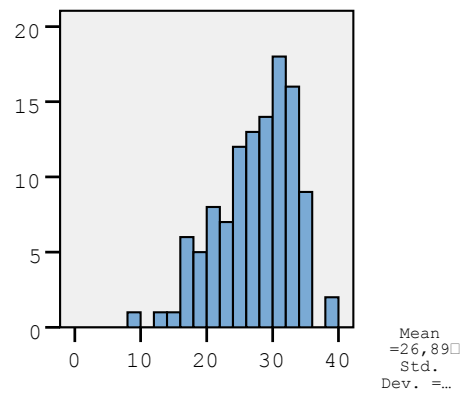
Πίνακας 4 Πίνακας περιγραφικών μέτρων ηλικίας

Γράφημα 4 Ιστόγραμμα ηλικίας

Στον πίνακα 5 απεικονίζονται τα περιγραφικά μέτρα της συνολικής εκπαιδευτικής προϋπηρεσίας των συμμετεχόντων, με μέση τιμή τα 26,9 έτη και τη μικρότερη επικρατούσα τα 27 έτη. Στο γράφημα 5 παρατηρούμε ότι υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση μεταξύ των τιμών 20 και 35. Επαγωγικά εφαρμόζοντας το μη παραμετρικό τεστ Kolmogorov-Smirnov αποδεικνύεται ότι τα δεδομένα συγκλίνουν στην κανονική κατανομή ($p\text{-value}=0,087>0,05$) σε 95% διάστημα εμπιστοσύνης.

N	113
Μέσος	26,89
Διάμεσος	28,00
Επικρατούσα τιμή	27
Διασπορά	34,060
Εύρος	31
Ελάχιστο	8
Μέγιστο	39

Πίνακας 5 Πίνακας περιγραφικών μέτρων προϋπηρεσίας

Γράφημα 5 Ιστόγραμμα προϋπηρεσίας

Οι μορφές προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών

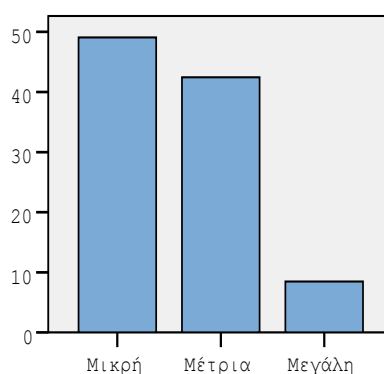
Οι διευθυντές και οι υποδιευθυντές των σχολικών μονάδων κλήθηκαν να απαντήσουν για τη συχνότητα των συναισθηματικών και μαθησιακών δυσκολιών, των προβλημάτων συμπεριφοράς και κοινωνικοποίησης και των περιπτώσεων υποεπίδοσης, που εμφανίζονται στους μαθητές στο σχολικό περιβάλλον. Θα εξεταστεί η συχνότητα εμφάνισης κάθε μιας από τις παραπάνω κατηγορίες χωριστά.

Α. Οι συναισθηματικές δυσκολίες καταγράφονται ως προβλήματα συναισθηματικής διαταραχής, που εκδηλώνονται με μη αποδεκτές μορφές συμπεριφοράς στην κοινότητα. Σε αυτές επικρατούν αρνητικά συναισθήματα όπως ο φόβος, ο πανικός, το ψέμα, η κάθε μορφή επιθετικότητας (Lovett 1966), καθώς και η χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Το 49,1% των υποκειμένων απάντησε πως η συχνότητα εμφάνισης συναισθηματικών δυσκολιών στους μαθητές στο σχολικό περιβάλλον είναι *μικρή*, το 42,5% *μέτρια* ενώ το 8,5% *μεγάλη* (πίνακας και γράφημα 6).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Μικρή	52	49,1
Μέτρια	45	42,5
Μεγάλη	9	8,5
Σύνολο	106	100,0

Πίνακας 6 Πίνακας συχνότητων συναισθηματικών δυσκολιών

Γράφημα 6 Ραβδόγραμμα συναισθηματικών δυσκολιών

Στον πίνακα 7 παρατηρούμε την κατανομή των απαντήσεων για την συχνότητα των συναισθηματικών δυσκολιών σε γυμνάσιο και λύκειο.

		Συναισθηματικές δυσκολίες			Σύνολο
		Μικρή	Μέτρια	Μεγάλη	
Σχολείο	Γυμνάσιο	32	17	7	56
	Ποσοστό	57,1%	30,4%	12,5%	100,0%
	Λύκειο	20	28	2	50
	Ποσοστό	40,0%	56,0%	4,0%	100,0%
Σύνολο	Συχνότητα	52	45	9	106
	Ποσοστό	49,1%	42,5%	8,5%	100,0%

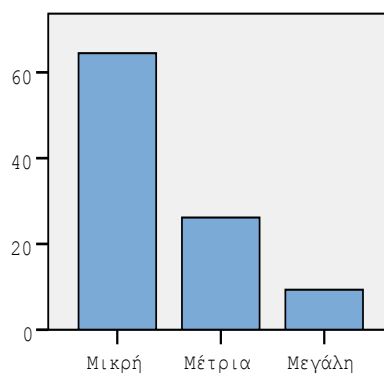
Πίνακας 7 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο – συναισθηματικές δυσκολίες

B. Κοινωνικοποίηση είναι η ένταξη και ολοκλήρωση του ατόμου μέσα στην κοινωνία. Η διεργασία με την οποία η κοινωνία ενσωματώνει το άτομο και ο τρόπος με τον οποίο το άτομο μαθαίνει να γίνεται λειτουργικό μέλος της κοινωνίας (N. Μάνου, 1992).

Το 64,5% των απαντήσεων αναφέρει πως η συχνότητα εμφάνισης προβλημάτων κοινωνικοποίησης των μαθητών στο σχολικό περιβάλλον είναι μικρή, το 26,2% μέτρια και το 9,3% μεγάλη (πίνακας 8 και γράφημα 7).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Μικρή	69	64,5
Μέτρια	28	26,2
Μεγάλη	10	9,3
Σύνολο	107	100,0

Πίνακας 8 Πίνακας συχνότητας προβλημάτων κοινωνικοποίησης

Γράφημα 7 Ραβδόγραμμα προβλημάτων κοινωνικοποίησης

Στον πίνακα 9 παρουσιάζεται η κατανομή των απαντήσεων σε γυμνάσιο και λύκειο. Με την χρήση στατιστικού ελέγχου χ^2 σε επίπεδο σημαντικότητας 0,05 (p -value=0,426), παρατηρούμε πως δεν υπάρχει

εξάρτηση ανάμεσα στη βαθμίδα του σχολείου και στη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται τα προβλήματα κοινωνικοποίησης των μαθητών.

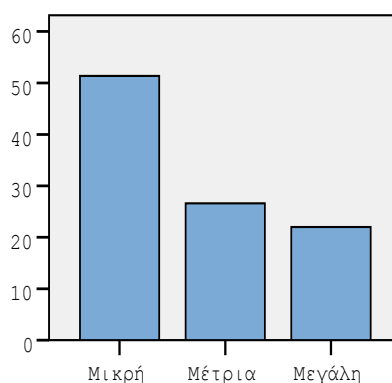
			Προβλήματα κοινωνικοποίησης			Σύνολο
			Μικρή	Μέτρια	Μεγάλη	
Σχολείο	Γυμνάσιο	Συχνότητα	38	13	7	58
		Ποσοστό	65,5%	22,4%	12,1%	100,0%
	Λύκειο	Συχνότητα	31	15	3	49
		Ποσοστό	63,3%	30,6%	6,1%	100,0%
Σύνολο		Συχνότητα	69	28	10	107
		Ποσοστό	64,5%	26,2%	9,3%	100,0%

Πίνακας 9 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο – προβλήματα κοινωνικοποίησης

Προβληματικές είναι οι συμπεριφορές που διαταράσσουν τις βασικές πτυχές λειτουργικότητας του ατόμου, δηλαδή την κοινωνική, επαγγελματική ή ακαδημαϊκή του λειτουργικότητα. Η εκδήλωση δυσπροσαρμοστικών, δυσλειτουργικών μορφών συμπεριφοράς διαταράσσει την αρμονική λειτουργία του πλαισίου στο οποίο βρίσκεται το παιδί αλλά έχει αρνητικές επιπτώσεις και για την ομαλή του ένταξη στην κοινωνία.

Για τη συχνότητα εμφάνισης προβληματικών συμπεριφορών των μαθητών στο σχολικό περιβάλλον, το 51,4% απάντησε ότι είναι *μικρή*, το 26,6% *μέτρια* και το 22% *μεγάλη* (πίνακας 10 και γράφημα 8).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Μικρή	56	51,4
Μέτρια	29	26,6
Μεγάλη	24	22,0
Σύνολο	109	100,0

Πίνακας 10 Πίνακας συχνότητων προβληματικών συμπεριφορών

Γράφημα 8 Ραβδόγραμμα προβληματικών συμπεριφορών

Πιο συγκεκριμένα, το 50,8% των υποκειμένων του γυμνασίου απάντησε ότι οι μαθητές τους εμφανίζουν προβληματικές συμπεριφορές με *μικρή συχνότητα*, το 25,4% με *μέτρια συχνότητα* και το 23,7% με *μεγάλη συχνότητα*. Τα ίδια περίπου ποσοστά, όσον αφορά τη συχνότητα εμφάνισης προβληματικών συμπεριφορών, ισχύουν και για τους μαθητές του λυκείου (πίνακας 11), σύμφωνα με τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών που υπηρετούν σε λύκεια.

Με τη χρήση στατιστικού ελέγχου χ^2 σε επίπεδο σημαντικότητας 0,05 (p -value=0,885), παρατηρούμε πως δεν υπάρχει εξάρτηση ανάμεσα στη βαθμίδα του σχολείου και στη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται προβληματικές συμπεριφορές στους μαθητές.

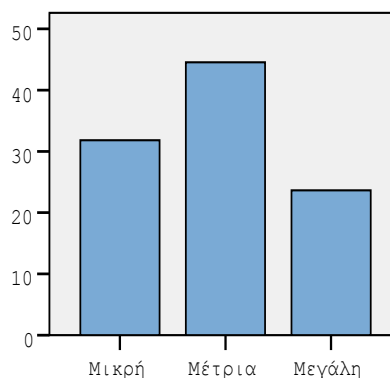
		Προβληματικές συμπεριφορές			Σύνολο
		Μικρή	Μέτρια	Μεγάλη	
Σχολείο	Γυμνάσιο	30 50,8%	15 25,4%	14 23,7%	59 100,0%
	Λύκειο	26 52,0%	14 28,0%	10 20,0%	50 100,0%
Σύνολο	Συχνότητα	56	29	24	109
	Ποσοστό	51,4%	26,6%	22,0%	100,0%

Πίνακας 11 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο – προβληματικές συμπεριφορές

Γ. *Το επίπεδο απόδοσης του παιδιού με υποεπίδοση είναι σημαντικά κατώτερο από το επίπεδο που αντιστοιχεί στο βαθμό της νοημοσύνης και των μαθησιακών του ικανοτήτων. Το παιδί έχει την κατάλληλη «πρώτη ύλη», υψηλό κληροδοτημένο δυναμικό για να επιτύχει σχετικά υψηλές επιδόσεις αλλά για κάποιους λόγους δεν το κατορθώνει (Martin Herbert, 1996).*

Το 31,8% απάντησε πως η συχνότητα εμφάνισης περιπτώσεων υποεπίδοσης στους μαθητές είναι *μικρή*, το 44,5% *μέτρια* και το 23,6% *μεγάλη* (πίνακας 12 και γράφημα 9).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Μικρή	35	31,8
Μέτρια	49	44,5
Μεγάλη	26	23,6
Σύνολο	110	100,0

Πίνακας 12 Πίνακας συχνότητων περιπτώσεων υπό-επίδοσης

Γράφημα 9 Ραβδόγραμμα περιπτώσεων υπό-επίδοσης

Στον πίνακα 13 παρατηρούμε μεγάλες διαφορές στις περιπτώσεις υποεπίδοσης μεταξύ των βαθμίδων. Στο γυμνάσιο η μικρή συχνότητα φθάνει το 47,5% ενώ για το λύκειο μόλις το 13,7%. Αντιθέτως, η μεγάλη συχνότητα στο γυμνάσιο είναι 11,9% ενώ στο λύκειο φθάνει το 37,3%.

Με τη χρήση του παραμετρικού στατιστικού ελέγχου χ^2 σε επίπεδο σημαντικότητας 0,05 (p -value<0,05), παρατηρούμε σχέση εξάρτησης μεταξύ των περιπτώσεων υποεπίδοσης των μαθητών και βαθμίδα σχολείου.

			Περιπτώσεις υποεπίδοσης			Σύνολο
			Μικρή	Μέτρια	Μεγάλη	
Σχολείο	Γυμνάσιο	Συχνότητα	28	24	7	59
		Ποσοστό	47,5%	40,7%	11,9%	100,0%
	Λύκειο	Συχνότητα	7	25	19	51
		Ποσοστό	13,7%	49,0%	37,3%	100,0%
Σύνολο		Συχνότητα	35	49	26	110
		Ποσοστό	31,8%	44,5%	23,6%	100,0%

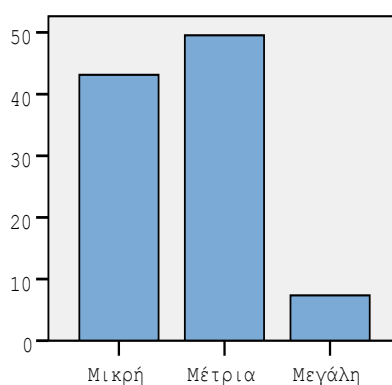
Πίνακας 13 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο – περιπτώσεις υπό-επίδοσης

Δ. Οι Μαθησιακές Δυσκολίες είναι ένας γενικός όρος που αναφέρεται σε ετερογενή ομάδα διαταραχών που εκδηλώνονται με σημαντικές δυσκολίες στην πρόσκτηση και χρήση των ικανοτήτων της προσοχής,

ομιλίας, ανάγνωσης, γραφής, συλλογισμού και μαθηματικής σκέψης. Αυτές οι διαταραχές είναι εγγενείς στο άτομο, θεωρείται ότι οφείλονται σε διαταραχή του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος και μπορεί να υφίστανται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Προβλήματα αυτορρυθμιζόμενης συμπεριφοράς, κοινωνικής αντίληψης και κοινωνικής αλληλεπίδρασης μπορεί να συνυπάρχουν με τις Μαθησιακές Δυσκολίες, αλλά δεν συνιστούν από μόνα τους μαθησιακή δυσκολία. Αν και οι μαθησιακές δυσκολίες μπορεί να συνυπάρχουν ταυτόχρονα με άλλες μειονεκτικές καταστάσεις (για παράδειγμα αισθητηριακή ανεπάρκεια, νοητική υστέρηση, σοβαρές συναισθηματικές διαταραχές) ή με εξωτερικές επιδράσεις όπως πολιτισμικές διαφορές, ανεπαρκή ή ακατάλληλη διδασκαλία, οι μαθησιακές δυσκολίες δεν είναι το αποτέλεσμα αυτών των καταστάσεων ή επιδράσεων (National Joint Committee on Learning Disabilities, 1988).

Το 43,1% των συμμετεχόντων στην έρευνα απάντησε πως η συχνότητα εμφάνισης μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες είναι μικρή, το 49,5% μέτρια και το 7,3% μεγάλη (πίνακας 14 και γράφημα 10).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Μικρή	47	43,1
Μέτρια	54	49,5
Μεγάλη	8	7,3
Σύνολο	109	100,0

Πίνακας 14 Πίνακας συχνότητων μαθησιακών δυσκολιών

Γράφημα 10 Ραβδόγραμμα μαθησιακών δυσκολιών

Στον πίνακα 15 παρατηρούμε την κατανομή των απαντήσεων για την συχνότητα των μαθησιακών δυσκολιών σε γυμνάσιο και λύκειο.

		Μαθησιακές δυσκολίες			Σύνολο
		Μικρή	Μέτρια	Μεγάλη	
Σχολείο	Γυμνάσιο	Συχνότητα 25	30	4	59
		Ποσοστό 42,4%	50,8%	6,8%	100,0%
	Λύκειο	Συχνότητα 22	24	4	50
		Ποσοστό 44,0%	48,0%	8,0%	100,0%
Σύνολο		Συχνότητα 47	54	8	109
		Ποσοστό 43,1%	49,5%	7,3%	100,0%

Πίνακας 15 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο – μαθησιακές δυσκολίες

Συνοψίζοντας, τα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη συχνότητα στο σχολικό περιβάλλον είναι οι προβληματικές συμπεριφορές και οι περιπτώσεις υποεπίδοσης με ποσοστά 22% και 23,6% αντίστοιχα. Αντιθέτως, τα προβλήματα κοινωνικοποίησης και οι συναισθηματικές και μαθησιακές δυσκολίες παρουσιάζονται με λιγότερη συχνότητα στο σχολικό περιβάλλον.

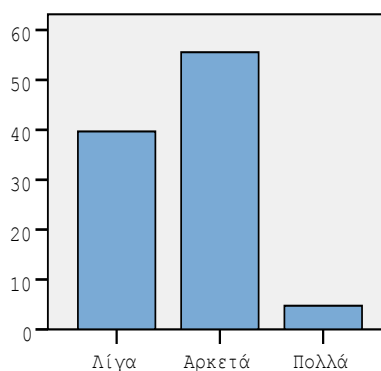
Η πρόληψη και η αποτελεσματική διαχείριση των προβλημάτων συμπεριφοράς αποτελούν πλέον πρώτη προτεραιότητα του σύγχρονου σχολείου, γεγονός που καθιστά επιτακτική την ανάγκη συνεχούς ενημέρωσης όλων των εμπλεκόμενων στη διαδικασία μάθησης σε θέματα παιδαγωγικής. Η ενημέρωση, η δια βίου επιμόρφωση των γονέων, των εκπαιδευτικών και των ειδικών σε συνδυασμό με την συνεργατική ευελιξία τους στην εφαρμογή και το σχεδιασμό των κατάλληλων προγραμμάτων για παιδαγωγικές παρεμβάσεις, μπορεί να οδηγήσει στην επιτυχή αντιμετώπιση ακόμη και των πιο δύσκολων περιπτώσεων.

Θα συνεχίσουμε με μια αναλυτικότερη παρουσίαση της συχνότητας εμφάνισης προβλημάτων συμπεριφοράς στους μαθητές ανά βαθμίδα,

ξεχωριστά, με σκοπό να καταγράψουμε πώς μεταβάλλεται η συχνότητα όσο μεγαλώνει η ηλικία των παιδιών.

Το 39,7% των υποκειμένων του γυμνασίου απάντησε πως τα προβλήματα συμπεριφοράς που εμφανίζουν οι μαθητές τους είναι *λίγα*, το 55,6% *αρκετά* και μόλις το 4,8% απάντησε *πολλά* (πίνακας 16 και γράφημα 11).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγα	25	39,7
Αρκετά	35	55,6
Πολλά	3	4,8
Σύνολο	63	100,0

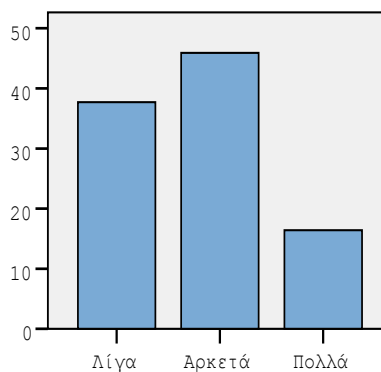
Πίνακας 16 Πίνακας συχνοτήτων προβλημάτων συμπεριφοράς σε μαθητές γυμνασίου

Γράφημα 11 Ραβδόγραμμα προβλημάτων συμπεριφοράς σε μαθητές γυμνασίου

Στο λύκειο το 37,7% απάντησε ότι είναι *λίγα*, το 45,9% *αρκετά* και το 16,4% *πολλά*, γεγονός που δείχνει ότι οι εκπαιδευτικοί που υπηρετούν στο λύκειο αντιμετωπίζουν (ή θεωρούν ότι αντιμετωπίζουν) προβλήματα συμπεριφοράς πιο συχνά από τους συναδέλφους τους στο γυμνάσιο (πίνακας 17 και γράφημα 12).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγα	23	37,7
Αρκετά	28	45,9
Πολλά	10	16,4
Σύνολο	61	100,0

Πίνακας 17 Πίνακας συχνότητων προβλημάτων συμπεριφοράς σε μαθητές λυκείου

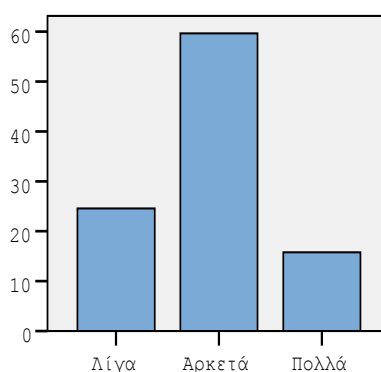

Γράφημα 12 Ραβδόγραμμα προβλημάτων συμπεριφοράς σε μαθητές λυκείου

Επίσης, οι απαντήσεις δίνουν πολύ μεγαλύτερα ποσοστά συχνότητας εμφάνισης προβλημάτων συμπεριφοράς στα αγόρια, με 75,4% στο *αρκετά* και *πολλά*, σε σύγκριση με το αντίστοιχο 29,5% των κοριτσιών (πίνακες 18,19 και γραφήματα 13,14).

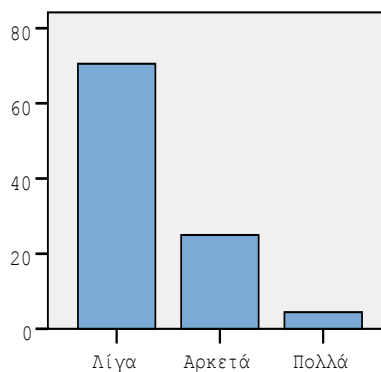
	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγα	28	24,6
Αρκετά	68	59,6
Πολλά	18	15,8
Σύνολο	114	100,0

Πίνακας 18 Πίνακας συχνότητων προβλημάτων συμπεριφοράς σε αγόρια

Γράφημα 13 Ραβδόγραμμα προβλημάτων συμπεριφοράς σε αγόρια

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγα	79	70,5
Αρκετά	28	25,0
Πολλά	5	4,5
Σύνολο	112	100,0

Πίνακας 19 Πίνακας συχνότητων προβλημάτων συμπεριφοράς σε κορίτσια

Γράφημα 14 Ραβδόγραμμα προβλημάτων συμπεριφοράς σε κορίτσια

Οι διευθυντές και οι υποδιευθυντές των σχολικών μονάδων κλήθηκαν να προσδιορίσουν σε ποιους χώρους του σχολείου παρατηρείται η μεγαλύτερη συχνότητα προβλημάτων συμπεριφοράς στους μαθητές από μια λίστα έξι διαφορετικών απαντήσεων. Οι απαντήσεις τους παρουσιάζονται περιληπτικά στον πίνακα 20.

	Συχνότητα	Ποσοστό
Αίθουσα διδασκαλίας	69	60,5
Διαλείμματα	63	55,2
Προσέλευση - Αποχώρηση από το σχολείο	36	31,6
Περίπατοι - Εκδρομές	19	16,7
Μάθημα Φυσικής αγωγής	5	4,4
Αίθουσα εργαστηρίων	4	3,5

Πίνακας 20 Πίνακας συχνότητων χρόνου εκδήλωσης προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών

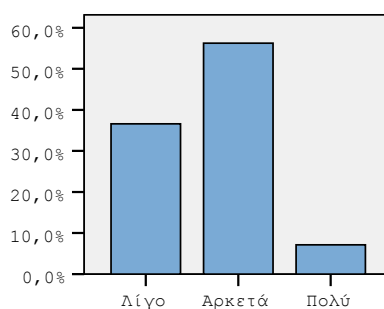
Φαίνεται πως τα περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών παρατηρούνται στην αίθουσα διδασκαλίας με 60,5%. Ακολουθεί ο χρόνος του διαλείμματος με 55,2%, κατά την προσέλευση και αποχώρηση από το σχολείο με 31,6% και οι περίπατοι–εκδρομές με 16,7%. Εμφανώς μειωμένο είναι το ποσοστό που απάντησε στο μάθημα

φυσικής αγωγής και στην αίθουσα εργαστηρίων, με 4,4% και 3,5% αντίστοιχα.

Η πρόληψη και διαχείριση προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών

Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε στον πίνακα 21 και στο γράφημα 15 δεν έχει καλλιεργηθεί σε μεγάλο βαθμό στους εκπαιδευτικούς η ικανότητα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών. Συγκεκριμένα τα ποσοστά *λίγο* και *αρκετά* συγκεντρώνουν 92,9% ενώ το *πολύ* μόλις 7,1%.

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγο	41	36,6
Αρκετά	63	56,3
Πολύ	8	7,1
Σύνολο	112	100,0

Πίνακας 21 Πίνακας συχνοτήτων καλλιέργειας ικανότητας πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων μαθητών

Γράφημα 15 Ραβδόγραμμα καλλιέργειας ικανότητας πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων μαθητών

Οι εκπαιδευτικοί του γυμνασίου (πίνακας 22) φαίνεται να έχουν καλλιεργηθεί περισσότερο στην ικανότητα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών, καθώς το ποσοστό των ερωτηθέντων που απάντησε *αρκετά* και *πολύ* ανέρχεται στο γυμνάσιο στο 73,3%, και στο λύκειο στο 51,9% .

			Έχετε καλλιεργήσει στους εκπαιδευτικούς την ικανότητα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων μαθητών			Σύνολο
			Λίγο	Αρκετά	Πολύ	
Σχολείο που υπηρετείτε	Γυμνάσιο	Συχνότητα	16	38	6	60
		Ποσοστό	26,7%	63,3%	10,0%	100,0%
	Λύκειο	Συχνότητα	25	25	2	52
		Ποσοστό	48,1%	48,1%	3,8%	100,0%
Σύνολο		Συχνότητα	41	63	8	112
		Ποσοστό	36,6%	56,3%	7,1%	100,0%

Πίνακας 22 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο – ικανότητα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων μαθητών

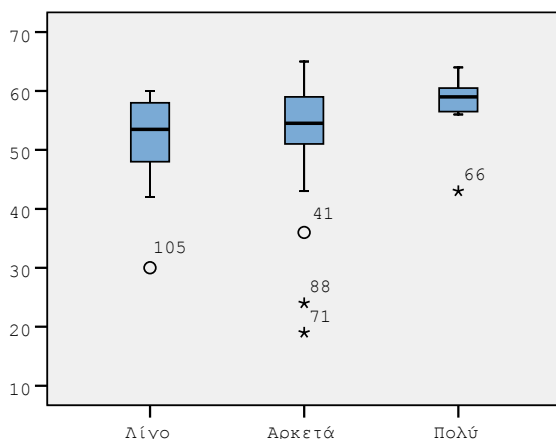
Στον πίνακα 23 παρατηρούμε υψηλό ποσοστό των διευθυντών και των υποδιευθυντών, 30,2% και 44,9% αντίστοιχα, να έχουν καλλιεργήσει λίγο τους εκπαιδευτικούς τους στην ικανότητα αυτή.

			Έχετε καλλιεργήσει στους εκπαιδευτικούς την ικανότητα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων μαθητών			
			Λίγο	Αρκετά	Πολύ	
Ιδιότητα	Διευθυντής	Συχνότητα	19	38	6	63
		Ποσοστό	30,2%	60,3%	9,5%	100,0%
	Υποδιευθυντής	Συχνότητα	22	25	2	49
		Ποσοστό	44,9%	51,0%	4,1%	100,0%
		Συχνότητα	41	63	8	112
		Ποσοστό	36,6%	56,3%	7,1%	100,0%

Πίνακας 23 Πίνακας διπλής εισόδου ιδιότητας - ικανότητα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων μαθητών

Στο γράφημα 16 παρουσιάζεται περιληπτικά η κατανομή της ηλικίας στις τρεις κατηγορίες απαντήσεων. Στον κάθετο άξονα έχουμε την ηλικία των υποκειμένων και στον οριζόντιο τις τρεις κατηγορίες. Παρατηρούμε ότι όσο ανεβαίνουμε κατηγορία τόσο ανεβαίνει ο μέσος όρος της ηλικίας και αντίστοιχα μικραίνει το εύρος της. Αυτό είναι μία ένδειξη ότι οι μεγαλύτεροι σε ηλικία διευθυντές και υποδιευθυντές έχουν καλλιεργήσει περισσότερο στους εκπαιδευτικούς την ικανότητα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών σε σχέση με αυτούς με μικρότερη ηλικία.

Ο συντελεστής συσχέτισης του spearman μεταξύ ηλικίας και ικανότητας διαχείρισης προβλημάτων συμπεριφοράς είναι 0,22 (p-value= 0,023) και δηλώνει μια ελαφρώς θετική αλλά στατιστικά σημαντική συσχέτιση σε επίπεδο σημαντικότητας 0,05.

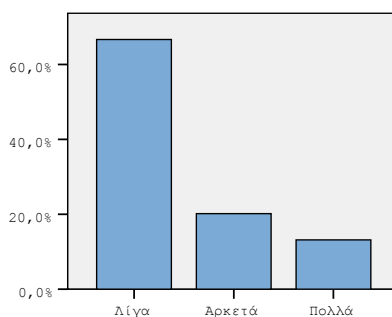

Γράφημα 16 Θηκόγραμμα ηλικίας - ικανότητα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων μαθητών

Το 66,7% δηλώνει ότι έχουν εφαρμόσει *λίγα* προγράμματα εκπαίδευσης για την πρόληψη και διαχείριση προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών στους εκπαιδευτικούς τους, το 20,2% δηλώνει *αρκετά*, ενώ μόλις το 13,2% *πολλά* (πίνακας 23 και γράφημα 17).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγα	76	66,7
Αρκετά	23	20,2
Πολλά	15	13,2
Σύνολο	114	100,0

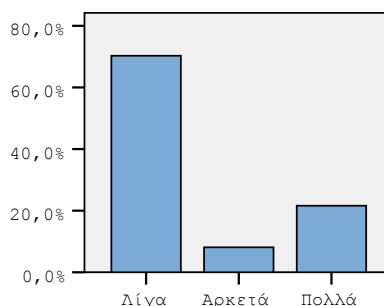
Πίνακας 23 Πίνακας συχνοτήτων εφαρμογής προγραμμάτων εκπαίδευσης, για την πρόληψη και διαχείριση προβλημάτων μαθητών, στους εκπαιδευτικούς

Γράφημα 17 Ραβδόγραμμα εφαρμογής προγραμμάτων εκπαίδευσης, για την πρόληψη και διαχείριση προβλημάτων μαθητών, στους εκπαιδευτικούς

Παρόμοια είναι τα αποτελέσματα για τα προγράμματα εκπαίδευσης των γονέων, που αφορούν στην πρόληψη των προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών τους και στην έγκαιρη και αποτελεσματική παρέμβασή τους στα προβλήματα αυτά. Ειδικότερα παρατηρούμε μία μείωση στο *αρκετά* με 8,1% και μία αύξηση στο *πολλά* με 21,6%. Ωστόσο, μεγάλο παραμένει το ποσοστό στο *λίγα* με 70,3%.

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγα	78	70,3
Αρκετά	9	8,1
Πολλά	24	21,6
Σύνολο	111	100,0

Πίνακας 24 Πίνακας συχνότητων εφαρμογής προγραμμάτων εκπαίδευσης, για την πρόληψη και παρέμβαση προβλημάτων μαθητών, στους γονείς

Γράφημα 18 Ραβδόγραμμα εφαρμογής προγραμμάτων εκπαίδευσης για την πρόληψη και παρέμβαση προβλημάτων μαθητών στους γονείς

Στον πίνακα 25 φαίνεται πώς κατανέμεται η συχνότητα εφαρμογής των προγραμμάτων εκπαίδευσης για την πρόληψη και την διαχείριση προβλημάτων συμπεριφοράς μαθητών στους εκπαιδευτικούς ανά βαθμίδα. Παρατηρούμε μεγάλες διαφορές στην απάντηση *πολλά* με 22,6% στα γυμνάσια και μόλις 1,9% στα λύκεια, όπως και στην απάντηση *λίγα* με 54,8% στα γυμνάσια και 80,8% στα λύκεια. Είναι φανερό ότι οι εκπαιδευτικοί των γυμνασίων έχουν επιμορφωθεί περισσότερο από τους εκπαιδευτικούς του λυκείου.

Τα παραπάνω αποτελέσματα επιβεβαιώνει το χ^2 τεστ (p -value=0,002) σε επίπεδο σημαντικότητας 0,05, το οποίο δείχνει σχέση εξάρτησης μεταξύ βαθμίδας σχολείου και προγραμμάτων εκπαίδευσης για εκπαιδευτικούς.

	Έχετε εφαρμόσει προγράμματα εκπαίδευσης για την πρόληψη και διαχείριση προβλημάτων μαθητών στους εκπαιδευτικούς			Σύνολο	
	Λίγα	Αρκετά	Πολλά		
Σχολείο που υπηρετείτε	Γυμνάσιο	Συχνότητα 34	Συχνότητα 14	Συχνότητα 14	62
		Ποσοστό 54,8%	Ποσοστό 22,6%	Ποσοστό 22,6%	
	Λύκειο	Συχνότητα 42	Συχνότητα 9	Συχνότητα 1	52
		Ποσοστό 80,8%	Ποσοστό 17,3%	Ποσοστό 1,9%	
Σύνολο	Συχνότητα 76	Συχνότητα 23	Συχνότητα 15	114	
	Ποσοστό 66,7%	Ποσοστό 20,2%	Ποσοστό 13,2%	100,0%	

Πίνακας 25 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο - προγράμματα εκπαίδευσης για εκπαιδευτικούς

Παρόμοια είναι και τα αποτελέσματα για τα προγράμματα εκπαίδευσης σχετικά με την πρόληψη προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών, που απευθύνονται στους γονείς (πίνακας 26). Παρατηρούμε μεγάλες διαφορές στην απάντηση *πολλά*, με 27,9% στα γυμνάσια και 14% στα λύκεια, όπως και στην απάντηση *λίγα*, με 59% στα γυμνάσια και 84% στα λύκεια.

Εφαρμόζοντας το χ^2 τεστ (p -value=0,011) αποδεικνύεται ότι υπάρχει σχέση εξάρτησης μεταξύ σχολείου και προγραμμάτων εκπαίδευσης για γονείς σε επίπεδο σημαντικότητας 0,05.

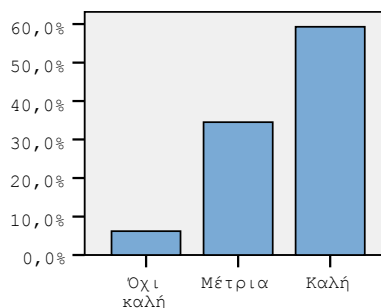
			Έχετε εφαρμόσει προγράμματα εκπαίδευσης για την πρόληψη και παρέμβαση προβλημάτων μαθητών στους γονείς			Σύνολο
			Λίγα	Αρκετά	Πολλά	
Σχολείο που υπηρετείτε	Γυμνάσιο	Συχνότητα	36	8	17	61
		Ποσοστό	59,0%	13,1%	27,9%	100,0%
	Λύκειο	Συχνότητα	42	1	7	50
		Ποσοστό	84,0%	2,0%	14,0%	100,0%
Σύνολο		Συχνότητα	78	9	24	111
		Ποσοστό	70,3%	8,1%	21,6%	100,0%

Πίνακας 26 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο - προγράμματα εκπαίδευσης για γονείς

Αρκετά συχνή θεωρείται η συνεργασία εκπαιδευτικών και γονέων όταν το 59,3% την θεωρεί *καλή*, το 34,5% *μέτρια*, ενώ ένα μικρό ποσοστό 6,2 % την θεωρεί *όχι καλή* (πίνακας 27 και γράφημα 19).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Όχι καλή	7	6,2
Μέτρια	39	34,5
Καλή	67	59,3
Σύνολο	113	100,0

Πίνακας 27 Πίνακας συχνότητας συνεργασίας εκπαιδευτικών και γονέων

Γράφημα 19 Ραβδόγραμμα συνεργασίας εκπαιδευτικών και γονέων

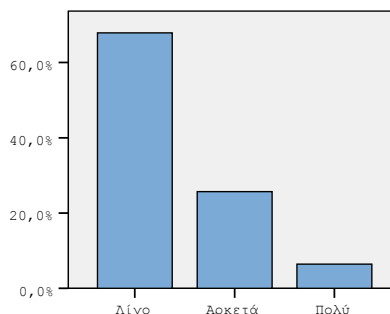
Στον πίνακα 28 παρατηρούμε ότι η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών χαρακτηρίζει τη συνεργασία τους με τους γονείς μέτρια ή καλή με το συνολικό ποσοστό όσων απάντησαν *μέτρια* και *καλή* να ανέρχεται στο 95,1% και 92,3% αντίστοιχα σε γυμνάσιο και λύκειο.

			Πώς θα χαρακτηρίζατε τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών και γονέων;			Σύνολο
			Όχι καλή	Μέτρια	Καλή	
Σχολείο που υπηρετείτε	Γυμνάσιο	Συχνότητα	3	18	40	61
		Ποσοστό	4,9%	29,5%	65,6%	100,0%
	Λύκειο	Συχνότητα	4	21	27	52
		Ποσοστό	7,7%	40,4%	51,9%	100,0%
Σύνολο		Συχνότητα	7	39	67	113
		Ποσοστό	6,2%	34,5%	59,3%	100,0%

Πίνακας 28 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο – συνεργασία εκπαιδευτικών και γονέων

Το 67.9% των υποκειμένων δηλώνει ότι έχει επιμορφωθεί *λίγο* σε θέματα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών στη σχολική μονάδα, το 25,7% *αρκετά* και μόλις το 6.4% δηλώνει *πολύ* (πίνακας 29 και γράφημα 20).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγο	74	67,9
Αρκετά	28	25,7
Πολύ	7	6,4
Σύνολο	109	100,0

Πίνακας 29 Πίνακας συχνότητων επιμόρφωσης

Γράφημα 20 Ραβδόγραμμα επιμόρφωσης

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πίνακας 30, όπου φαίνονται τα ποσοστά επιμόρφωσης σε γυμνάσιο και λύκειο. Λιγότερο επιμορφωμένοι φαίνεται να είναι οι εκπαιδευτικοί στο λύκειο, όπου το ποσοστό στην απάντηση *λίγο* προσεγγίζει το 78%, το *αρκετά* 22% και κανένας δεν έχει επιμορφωθεί *πολύ* (0%). Από την άλλη πλευρά τα ποσοστά στο γυμνάσιο είναι 59.3% το *λίγο*, 28.8% το *αρκετά* και 11.9% το *πολύ*.

			Έχετε επιμορφωθεί σε θέματα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων στη σχολική μονάδα			Σύνολο
			Λίγο	Αρκετά	Πολύ	
Σχολείο που υπηρετείτε	Γυμνάσιο	Συχνότητα	35	17	7	59
		Ποσοστό	59,3%	28,8%	11,9%	100,0%
	Λύκειο	Συχνότητα	39	11	0	50
		Ποσοστό	78,0%	22,0%	,0%	100,0%
Σύνολο		Συχνότητα	74	28	7	109
		Ποσοστό	67,9%	25,7%	6,4%	100,0%

Πίνακας 30 Πίνακας διπλής εισόδου σχολείο - επιμόρφωση για θέματα πρόληψης και διαχείρισης

Όσον αφορά την ιδιότητα των υποκειμένων σε σχέση με την επιμόρφωσή τους, παρατηρούμε χαμηλά ποσοστά και στις 2 κατηγορίες, με τους διευθυντές (το 36,1% των οποίων απάντησε *αρκετά* και *πολύ*) να εμφανίζονται λίγο περισσότερο επιμορφωμένοι από τους υποδιευθυντές (το 27,1% των οποίων απάντησε *αρκετά* και *πολύ* στην ίδια ερώτηση) (πίνακας 31).

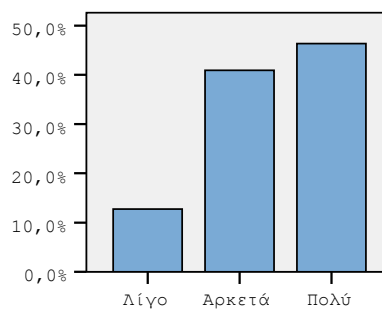
			Έχετε επιμορφωθεί σε θέματα πρόληψης και διαχείρισης προβλημάτων στη σχολική μονάδα			Σύνολο
			Λίγο	Αρκετά	Πολύ	
Ιδιότητα	Διευθυντής	Συχνότητα	39	17	5	61
		Ποσοστό	63,9%	27,9%	8,2%	100,0%
	Υποδιευθυντής	Συχνότητα	35	11	2	48
		Ποσοστό	72,9%	22,9%	4,2%	100,0%
Σύνολο		Συχνότητα	74	28	7	109
		Ποσοστό	67,9%	25,7%	6,4%	100,0%

Πίνακας 31 Πίνακας διπλής εισόδου ιδιότητα – επιμόρφωση για θέματα πρόληψης και διαχείρισης

Στο σύνολό τους τα υποκείμενα θεωρούν αναγκαία την επιμόρφωσή τους, με το 87,3% *αρκετά* και *πολύ* και το 12,7% *λίγο* (πίνακας 32 και γράφημα 21).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγο	14	12,7
Αρκετά	45	40,9
Πολύ	51	46,4
Σύνολο	110	100,0

Πίνακας 32 Πίνακας συχνοτήτων αναγκαιότητας επιμόρφωσης

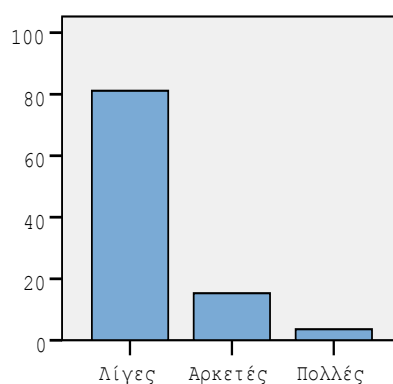
Γράφημα 21 Ραβδόγραμμα αναγκαιότητας επιμόρφωσης

Είναι εμφανές ότι η διαρκής επιμόρφωση και αναβάθμιση των επιστημονικών και παιδαγωγικών προσόντων των εκπαιδευτικών χαρακτηρίζεται ως παιδαγωγική επένδυση και αποτελεί τον πιο σημαντικό τρόπο διασφάλισης της υψηλής ποιότητας του παρεχόμενου εκπαιδευτικού έργου.

Ο ρόλος των ειδικών στην αντιμετώπιση προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών

Οι εκπαιδευτικοί ρωτήθηκαν αν είχαν περιπτώσεις μαθητών με προβλήματα συμπεριφοράς που πιστεύουν ότι έχρηζαν παρέμβασης ειδικού. Το 81,1% θεωρεί πως είναι λίγες, το 15,3% αρκετές και ένα μικρό ποσοστό 3,6% θεωρεί πως είναι πολλές (πίνακας 33 και γράφημα 22).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Λίγες	90	81,1
Αρκετές	17	15,3
Πολλές	4	3,6
Σύνολο	111	100,0

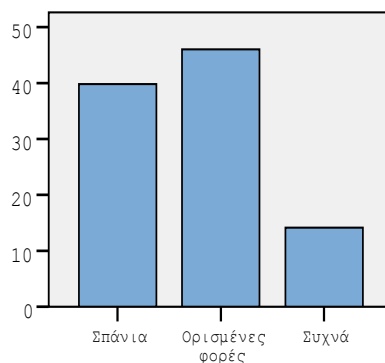

Πίνακας 33 Πίνακας συχνότητας περιπτώσεων που χρήζουν παρέμβασης ειδικού

Γράφημα 22 Ραβδόγραμμα περιπτώσεων που χρήζουν παρέμβασης ειδικού

Το 39,8% των υποκειμένων απάντησε πως σπάνια απευθύνεται σε ειδικούς για την αντιμετώπιση προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών, το 46% ορισμένες φορές και το 14,2% συχνά (πίνακας 34 και γράφημα 23).

	Συχνότητα	Ποσοστό
Σπάνια	45	39,8
Ορισμένες φορές	52	46,0
Συχνά	16	14,2
Σύνολο	113	100,0

Πίνακας 34 Πίνακας συχνότητων βοήθειας από ειδικό

Γράφημα 23 Ραβδόγραμμα βοήθειας από ειδικό

Αν και είναι καθησυχαστικό το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των εκπαιδευτικών θεωρεί πως είναι λίγες οι περιπτώσεις των μαθητών με προβλήματα συμπεριφοράς που χρήζουν παρέμβασης ειδικών, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το 18,9% των εκπαιδευτικών που θεωρεί πως υπάρχουν αρκετές έως πολλές τέτοιες περιπτώσεις.

Βιβλιογραφία

- Agresti, A. (1990), *Categorical Data Analysis*, John Wiley and sons, New York
- Γναρδέλλης, Χ. (2006), *Ανάλυση δεδομένων με το SPSS 14.0 for windows*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Donaldson, M. (2001), *Η σκέψη των παιδιών*, Gutenberg, Αθήνα.
- Fondana, D. (1996), *Ψυχολογία για εκπαιδευτικούς*, Σαββάλας, Αθήνα.
- Goleman, Daniel (1998), *Η συναισθηματική νοημοσύνη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κάκουρος, Ε., & Μανιαδάκη, Κ. (2002), *Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων, Αναπτυξιακή προσέγγιση*, Αθήνα
- Καλαντζή-Αζίζι, Α., & Μπεζεβέγκης, Η. (2000), (Επιμέλεια), *Θέματα Ψυχικής Υγείας παιδιών και Εφήβων*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Ματσαγγούρας, Η. (2001), *Η Σχολική Τάξη*, τόμος Α΄, Γρηγόρης, Αθήνα.
- Μπαμπάλης, Θ. (2005), *Η κοινωνικοποίηση του παιδιού στη σχολική τάξη, Ο ρόλος του εκπαιδευτικού*, Ατραπός, Αθήνα.
- Πανάρετος Ι., Ξεκαλάκη Ε. (2000), *Εισαγωγή στη στατιστική σκέψη*, Τόμος 2, Εισαγωγή στις πιθανότητες και στατιστική συμπερασματολογία, Αθήνα.
- Παπαϊωάννου, Τ., Φερεντίνου, Κ. (2000), *Μαθηματική Στατιστική, Εκτιμητική- Έλεγχος Υποθέσεων-Εφαρμογές*, Σταμούλης, Αθήνα.
- Παντελιάδου, Σουζάνα (2000), *Μαθησιακές Δυσκολίες και εκπαιδευτική πράξη, Τι και Γιατί*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

- Τσίμπος, Κ., Γεωργιακώδης, Χ., Φώτης, Α. (2000), *Περιγραφική και διερευνητική στατιστική ανάλυση δεδομένων*, Αθήνα.
- Τσιπλητάρης, Α.Φ. (2004), *Ψυχοκοινωνιολογία της σχολικής τάξης*, Αθήνα.
- SPSS Inc.(2005), *SPSS base 14.0 User's Guide*, SPSS Inc, Chicago.